

Darko Matovac

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

dmatovac@ffzg.unizg.hr

O izricanju namjere i uzroka: prijedlog *radi*¹

U radu se raspravlja o upotrebama konstrukcija radi + genitiv i genitiv + radi. Donose se osnovne informacije o prijedlogu radi i njegovoj upotrebi, raspravlja se o odnosu namjere, benefaktora i uzroka te o značenjskoj kompatibilnosti temeljnog značenja genitiva i izricanja namjere prijedlogom radi. Cilj je rada doprinijeti opisu izricanja uzorka i namjere u hrvatskom, doprinijeti opisu prijedloga radi i prijedloga općenito, te doprinijeti opisu bliskoznačnosti prijedložno-padežnih konstrukcija jer je ona vrlo često izvor mnogih nedoumica, pa i na visokim razinama poučavanja hrvatskog kao drugog, stranog i nasljednog jezika, a polazeći od pretpostavke da je kvalitetan gramatički opis preduvjet uspješnog i učinkovitog poučavanja.

Ključne riječi: prijedlog radi, značenjska analiza, namjera, uzrok, hrvatski jezik

1. Uvod

Poučavanje gramatike je zahtjevno jer jezici isto značenje mogu gramatički kodirati na potpuno različite načine i koristeći potpuno različita načela ili pak mogu koristiti slična načela i obrasce gramatičkog kodiranja, uz manja ili veća odstupanja. Naravno, značenje koje je u jednom jeziku gramatikalizirano u drugome ne mora biti, i obratno, no temeljne kategorije, kao što su prostor, vrijeme, način i sl. gramatikalizirane su na ovaj ili onaj način u svim jezicima. Budući da se jezici razlikuju u načinima i načelima na koje gramatikaliziraju značenje, poučavanje gramatike može biti poprilično izazovno, posebice ako gramatički opisi na kojima se temelji poučavanje ne uzimaju u obzir specifičnost načina na koji je u poučavanom jeziku značenje gramatikalizirano u odnosu na druge jezike, što je, nažalost, često slučaj u tradicionalnim gramatičkim opisima i hrvatskog jezika koji, načelno, pretpostavljaju znanje izvornog govornika. Zbog toga se u literaturi i ističe nužnost rada na kvalitetnom opisu jezika kao preduvjetu kvalitetnog poučavanja (npr. Grgić, Matovac i Udier 2022).

¹ Ovaj je rad izrađen u okviru projekta *Hrvatski prijedlozi u upotrebi – semantička i sintaktička analiza* (HRPA) (HRZZ-IP-2022-10-6867), koji u cijelosti financira Hrvatska zaklada za znanost.

U skladu s navedenim u ovome se radu raspravlja o izricanju namjere i uzroka u hrvatskome jeziku, tj. o gramatičkom kodiranju tih dvaju značenja. Međutim, ne uzimaju se u obzir svi načini na koje se gramatikaliziralo izricanje tih značenja jer je to u svakom slučaju izvan mogućeg opsega i dosega ovog rada, nego se u radu polazi od prijedloga *radi* – riječ je o prijedlogu kojem je primarno značenje izricanje namjere – i konstrukcija u kojima se taj prijedlog pojavljuje te se raspravlja o konstrukcijama koje su blisko značne konstrukcijama s prijedlogom *radi* kako bi se detaljnije opisala upotreba tih konstrukcija i, posljedično, kako bi poučavateljima bilo jednostavnije odgovoriti na moguća pitanja koja bi im mogla postaviti osobe koje poučavaju hrvatskom jeziku. Cilj je rada, dakle, doprinijeti opisu izricanja uzorka i namjere u hrvatskom, doprinijeti opisu prijedloga *radi* i prijedloga općenito te doprinijeti opisu blisko značnosti prijedložno-padežnih konstrukcija jer je ona vrlo često izvor mnogih nedoumica, pa čak i na visokim razinama poučavanja. U radu se donose primjeri priobavljeni pretraživanjem korpusa *hrWaC* te interneta, a oslanja se na primjenu metodološkog aparata kognitivne lingvistike.²

Rad je oblikovan tako da nakon uvodnih napomena (poglavlje 1) slijede osnovne informacije o prijedlogu *radi* i njegovoj upotrebi (poglavlje 2), rasprava o odnosu namjere, benefaktora i uzroka (poglavlje 3) te rasprava o značenjskoj kompatibilnosti temeljnog značenja genitiva i izricanja namjere prijedlogom *radi* (poglavlje 4), nakon čega slijede zaključne napomene (poglavlje 5) i popis korištene literature.

2. Osnovne informacije o *radi*

U hrvatskim gramatikama (npr. Silić i Pranjković (2005: 244) ili Barić i dr. (1997: 277)) *radi* se opisuje kao prijedlog (propozicija) koji se ponekad upotrebljava i kao poslijelog (postpozicija). Međutim, opisivati *radi* kao prijedlog koji se ponekad upotrebljava kao poslijelog neprecizno je zbog toga što se terminom *poslijelog* u literaturi opisuju adpozicije koje se upotrebljavaju isključivo postponirane. Za adpozicije koje se koriste preponirane i postonirane upotrebljavaju se nazivi ambipozicije, alterpozicije i bipozicije, s time da je naziv ambipozicije najčešći. U skladu s time i *radi* je potrebno opisati kao ambipoziciju, a u hrvatskome se pravi poslijelozu uopće ne pojavljuju.³

U oba položaja – preponiranom i postponiranom – *radi* se upotrebljava isključivo s genitivom. Po tome se *radi* razlikuje od ostalih ambipozicija u hrvatskome jer se one sve odreda slažu isključivo s dativom kada su postponirane, a kada su preponirane isključivo s dativom (*protivno, sukladno, uinat i zahvaljujući*) ili s dativom i genitivom (*usprkos, uprkos, unatoč, usuprot, ususret, nasuprot, uprilog, prekoputa, nadohvat, nadomak i blizu*). *Radi* se, kao i sve ostale ambipozicije, češće koristi u preponiranom nego

² Usporedi Šarić (2008), Šarić (2014) ili Matovac (2017) za više informacija o opisu prijedloga unutar kognitivnolingvističkog teorijskog okvira.

³ Više o ambipozicijama u hrvatskome vidi u Matovac (2018).

postponiranom položaju (prema podacima u Matovac (2018: 56) u otprilike 62 % upotreba *radi* ima preponirani položaj).

Temeljno značenje konstrukcija *radi + genitiv i genitiv + radi* značenje je namjere i po značenju se te dvije konstrukcije ne razlikuju. Tipična upotreba konstrukcije *radi + genitiv* prikazana je u primjerima (1) i (2), a tipična upotreba konstrukcije *genitiv + radi* prikazana je u primjeru (3), (4) i (5).

1. Nakon sedam tjedana mladi se počinju i samostalnije kretati, *druže se međusobno i stišću jedan uz drugoga radi zaštite i topline.*

2. **Radi lakšeg održavanja** čistoće u podrumu pod bi trebao biti od betona ili pločica koje su otporne na kiselinu

3. ...ali čisto **svog mira radi**, otiđi s njim na jedan iskren razgovor da vidiš o čemu se to radi...

4. Mislite li da je malo profesionalnih vozača stradalo zbog fizičke iscrpljenosti i umora, jer su iz dana u dan prisiljeni, **egzistencije radi**, voziti preko mjere izdržljivosti?

5. **Usporedbe radi**, Apple je prodao 270.000 primjeraka prvog modela telefona iPhone u prvih 30 sati.

6. Zbog zasluga u ratu s Čileom grad je dobio naziv herojski, ali **radi srdačnosti stanovnika** zove se danas i grad prijateljstva.

7. Darivani su vinom, pancetom, kobasicama, svime i svačime, a najmanje novcima, **recesije radi.**

8. Kiša pada **radi kondenzacije vodene pare.**

Konstrukcija *genitiv + radi* izrazito se često javlja u ustaljenim izrazima poput *usporedbe radi, istine radi, ilustracije radi, primjera radi* i sl. koji imaju funkciju tekstnih konektora. Međutim, izrazi poput *radi usporedbe* i *radi primjera* znatno se rjeđe upotrebljavaju kao tekstni konektori (npr. *radi istine* ne pojavljuje se u korpusu kao tekstni konektor ni jednom), što pokazuje da različiti položaji ambipozicije mogu imati različite upotrebe.

U konstrukciji *radi + genitiv* osobito se često nalaze glagolske imenice, npr. *radi ostvarivanja, radi utvrđivanja, radi osiguranja* i sl. – namjera uvijek podrazumijeva nekakvo djelovanje, no to djelovanje mora biti konceptualizirano kao stvar da bi moglo biti obuhvaćeno namjerom (djelovanje se podrazumijeva kod imenica koje nisu glagolskog podrijetla, npr. *došao sam radi djeteta ~ došao sam uzeti, nahraniti, očistiti, odvesti... dijete*). Konstrukcija *radi + glagolska imenica + genitiv* zamjenjiva je konstrukcijom *infinitiv + akuzativ*, npr. *došao sam radi utvrđivanja štete i došao sam utvrditi štetu* i sl.

Značenje konstrukcija *radi + genitiv i genitiv + radi* temelji se na konceptu NAMJERE. Taj se apstraktan koncept, koji se radi jednostavnijeg poimanja preko konceptualne metafore NAMJERE SU ODREDIŠTA (Lakoff 1987) poistovjećuje s konkretnijim prostornim konceptom CILJA, temelji na introspekciji jer proizlazi iz iskustva vlastitog djelovanja, tj. iz iskustva da vlastito djelovanje, osim što može biti izravno uzrokova-

no, npr. *pao sam jer sam se spotaknuo*, može biti i motivirano, što i jest slučaj s većinom ljudskog djelovanja, s tim da je ta motiviranost uvijek nečim uzrokovana, npr. *žedan sam jer nisam pio vodu pa idem prema izvoru s namjerom da utažim žeđ*. Iskustvo motiviranosti vlastitog djelovanja pojedinac pripisuje i djelovanju ostalih bića, a metaforički i predmetima i pojavama.

Značenje namjere temeljno je značenje konstrukcija s ambipozicijom *radi*, tj. ne može se dokazati da se ono razvilo iz drugog, prostornog značenja. Tomu je tako zbog nejasne etimologije ambipozicije *radi* – u literaturi se mogu pronaći informacije o njezinu staroperzijskom ili staroindijskom podrijetlu (od imenice *rādham* ‘milost, blagoslov’), po drugim objašnjenjima radi se o genitivno-dativno-lokativnom obliku imenice **radb* (koja se sklanjala po i-promjeni), a po trećem tumačenju to je praslavenski lokativ pridjeva **radb*, koji se u suvremenom hrvatskom pojavljuje iznimno rijetko (ako i toliko), isključivo u nominativu, npr. *ja sam rad pomoći*, no čest je kao prilog *rado*, a isti korijen vidljiv je i u *radovati se*, *radoznao* i sl. (Gluhak 1993: 516; Matasović 2008: 47; Derksen 2008: 432; Skok 1988: 95) Značenje pridjeva *rad* je ‘koji nešto želi, hoće; voljan, spreman, sklon’ (Anić i dr. 2004). Objašnjenje da se radi o gramatikalizaciji korijena koji se nalazi u *radost*, *radovati se* i sl. čini se primjerenim za objašnjenje razvoja značenja namjere jer u većini slučajeva ono što činimo s nekom namjerom činimo rado, ispunjavanje namjere čini nas radosnima, a i osjećaji su često uzrok namjera. Također, i ambipozicija *blizu*, koja se također pojavljivala već i u staroslavenskom, također je nastala gramatikaliziranjem pridjevske osnove (što nije tipičan gramatikalizacijski obrazac u hrvatskome) – to je još jedan dokaz koji ide u prilog tvrdnji da se *radi* moglo razviti iz pridjeva.

Konstrukcijama *radi + genitiv* i *genitiv + radi* i danas se u svim suvremenim slavenskim jezicima u kojima se pojavljuju, a to su južni i istočni slavenski jezici, izražava namjera, no u južnoslavenskim jezicima te konstrukcije u razgovornom jeziku proširile su značenjsku mrežu i u smjeru uzročnog značenja, npr. u primjerima (6), (7) i (8) konstrukcije s ambipozicijom *radi* izražavaju samo uzročno značenje. Croft (1991) tvrdi da je širenje značenjske mreže od namjere prema uzroku univerzalno i jednosmjerno semantičko načelo (međutim, potvrđeno je da je moguć i razvoj u suprotnom smjeru (Lauraghi 2003; Lauraghi 2005)). Na osnovi značenja koje se za *radi* navodi u etimološkom rječniku naslijeđenog slavenskog leksika (Derksen 2008: 432), čini se opravdanim pretpostaviti da se radi o razvoju od namjere prema uzroku. Potrebno je primijetiti i da se izražavanje čistog uzroka konstrukcijama *radi + genitiv* normativno sankcionira, a što je jedan od dokaza da se radi o novijem jezičnom razvoju.

3. Izražavanje uzroka, namjere i benefaktora

Proširivanje semantičke mreže od namjere prema uzroku, tj. izražavanje namjere i uzroka istom jezičnom jedinicom uobičajeno je u indoeuropskim jezicima (Lauraghi 2005: 142; Lauraghi 2003: 45), a često se takvim jezičnim jedinicama izražava i benefaktor. Benefaktor se može poimati kao poseban tip namjere koji je povezan s kon-

ceptom ŽIVOSTI. U hrvatskom jeziku izricanje namjere, benefaktora i uzroka istom jezičnom jedinicom može oprimiriti upotreba adlativne konstrukcije za + *akuzativ*, npr. u izrazu *ta čaša je za tebe* (~*ti ćeš dobiti čašu*) tom konstrukcijom izriče se benefaktor, u *želimo ti sve najbolje za tvoj rođendan* (~*želimo ti sve najbolje jer je tvoj rođendan*) izriče se uzrok, dok se u primjeru *štedimo za crne dane* (~*namjeravamo trošiti novce kad bude teško živjeti*) tom konstrukcijom izriče namjera. Specifičan tip prostorne namjere izriče se i u primjeru *putujem za Rijeku* (~*namjera mi je doći u Rijeku*). Potrebno je primijetiti da ako u izrazu *ta čaša je za tebe* umjesto živog orijentira upotrijebimo neživi, npr. *ta čaša je za kavu*, konstrukcijom za + *akuzativ* izriče se namjena (poseban tip namjere). Kategorija živosti kriterij je koji utječe na to hoće li se konstrukcija za + *akuzativ* interpretirati sa značenjem benefaktora ili namjene. Također, ako u izrazu *štedimo za crne dane* umjesto neživog orijentira upotrijebimo živi, npr. *štedimo za unuke*, konstrukcijom za + *akuzativ* izriče se benefaktor. Dakle, kategorija živosti je kriterij koji utječe i na to hoće li se konstrukcija za + *akuzativ* interpretirati sa značenjem benefaktora ili namjere. Opravdano je stoga kategoriju benefaktor smatrati posebnom vrstom namjere koja se izdvaja povezivanjem s konceptom ŽIVOSTI. Nadalje, i namjenu je opravdano smatrati posebnim tipom namjere – namjerom koja je stalno i distinktivno svojstvo orijentira. Primjerice, u izrazu *šalica za kavu* (~*namjera je da se iz šalice pije kava*) orijentir prijedložnog izraza za kavu označava trajan i stalni cilj trajektora *šalica*, a trajnost i stalnost tog cilja postaje distinktivno obilježje trajektora koje ga razlikuje od njemu sličnih trajektora. Budući da je cilj trajektora trajan, značenje namjene javlja se samo pri atributnim upotrebama konstrukcije za + *akuzativ* ili pak s ograničenim brojem glagola koji ukazuju na trajnu usmjerenost na cilj, npr. *služiti za ukras* ili *koristiti za vježbanje*.

Kad se radi o izražavanju benefaktora i namjere istom jezičnom jedinicom (usporedi primjerice i prijedlog *for* u engleskom (Tyler i Evans 2003: 153–154)), to je moguće činiti i konstrukcijama s ambipozicijom *radi*, npr. u izrazu *kupio sam bezglutenski kruh radi Venese* konstrukcijom *radi* + *genitiv* izriče se i benefaktor, dok se u primjeru *kupio sam bezglutenski kruh radi sutrašnje večere* izriče namjera. U situacijama u kojima se konstrukcijom *radi* + *genitiv* ili *genitiv* + *radi* izriče benefaktor, moguće ju je zamijeniti besprijedložnim dativom, prototipnim načinom izražavanja benefaktora u hrvatskom jeziku, npr. *kupio sam bezglutenski kruh Venesi*. Moguća je i zamjena konstrukcijom za + *akuzativ*, npr. *kupio sam bezglutenski kruh za Venesu*. Međutim, nije moguća zamjena akuzativnim prijedložnim konstrukcijama *na* + *akuzativ* i *u* + *akuzativ*, iako se i njima izražava namjera. Te konstrukcije naglašavaju kontakt između trajektora i orijentira i činjenicu da se orijentir zahvaćen radnjom koju trajektor izvršava poima kao neživi objekt (upotreba konstrukcija *u* + *akuzativ* i *na* + *akuzativ* uz žive orijentire je moguća, a podrazumijeva objektivizaciju živog orijentira i izricanje nasilnog djelovanja, npr. *krenuti nožem na njega*, *ući kateterom u pacijenta*). Naglašavanjem kontakta između trajektora i orijentira ti se prijedlozi razlikuju od prijedloga za kod kojeg kontakt trajektora i orijentira nije dio temeljne prostorne slike koja se temelji na predodžbenoj shemi STRAŽNJA STRANA KAO CILJ, ali se na temelju zna-

nja o svijetu kontakt podrazumijeva kao namjera povezana s kretanjem trajektora (o tome više u Matovac 2017). Međutim, moguće je *radi* + *genitiv* uz žive orijentire zamijeniti prijedložnim izrazom *po* + *akuzativ*, npr. *idem na kolodvor radi Marije* ~ *idem na kolodvor po Mariju*. To je moguće zbog toga što se konstrukcijom *po* + *akuzativ* izriče da trajektorovo dostizanje cilja nije i sam kraj njegova kretanja, već da trajektor, ovladavši orijentir, nastavlja kretanje, a najčešće se radi o povratku na mjesto s kojega je i krenuo. Iz znanja o svijetu proizlazi interpretacija da živi orijentir konstrukcije *po* + *akuzativ* ima koristi od tog kretanja, tj. da ga se može interpretirati kao benefaktora.⁴

Da se istom jezičnom jedinicom izražavaju namjera i benefaktor s jedne strane i uzrok s druge strane, donekle je neočekivano jer se ta značenja razlikuju, kao što će se pokazati, prema temeljnim prostornim konceptima preko kojih se poimaju. Međutim, razlikuju se i prema tome kojem dijelu uzročnog slijeda pripadaju. Croft (1991) pretpostavlja, a Lauraghi (2003; 2005) preuzima, da se prototipan događaj izražen prototipnim prijelaznim glagolom sastoji od triju dijelova – onoga koji je početna točka uzročnog slijeda (*agens*), onoga koji je njegova krajnja točka (*pacijens*) te izmjene energije među njima. Croft (1991) u sklopu svoje pretpostavke uzročnog slijeda (en. *The Casual Order Hypothesis*) smatra da su semantičke uloge određene sudjelovanjem u tom uzročnom slijedu te ih dijeli na one koje prethode i na one koje

⁴ Izražavanje namjere i uzroka istom jezičnom jedinicom može se pokazati i na upotrebama besprijedložnog dativa. Primjerice, besprijedložni dativ može se koristiti u izrazu kojim se kazuje uzrok, npr. *bježim ratu* (~*bježim od rata*), a u izrazu *kupovati sestri knjigu* (~*sestra će dobiti knjigu koju kupujem*) besprijedložnim dativom izražava se benefaktor, specifičan tip namjere koji se povezuje s konceptom živosti. Izražavanje namjere dativom međutim nije izravno, dativ namjeru podrazumijeva na temelju znanja o svijetu, npr. *idem doktoru* podrazumijeva da radnju kretanja u smjeru orijentira trajektor obavlja s namjerom da orijentir i dostigne te da dostignuvši orijentir nešto i postigne, primjerice dobije lijekove, uputnicu ili sl. Temeljno je ljudsko iskustvo da je kretanje povezano s namjerom. Namjeru besprijedložni dativ izražava i u čestom izrazu *čemu toč* (~*s kojom namjerom to radišć*). Upotreba dativa u izrazima koji imaju uzročno značenje je neočekivana jer se uzrok, o čemu će biti još riječi, poima preko koncepta ishodišta, dok je temeljno značenje dativa vezano uz koncept usmjerenosti (a time se implicira, ali ne i podrazumijeva, koncept cilja). U primjeru *cijeli život bježao je policiji* značenje glagola podrazumijeva ablativno kretanje, tj. kretanje u smjeru od orijentira i to motivira uzročnu interpretaciju (eksplicitno izrečeno ablativno kretanje nadjačalo je adlativnu usmjerenost izrečenu padežom), dok se dativom izražava da je trajektor još uvijek u sferi prostorne blizine orijentira (sfera blizine, uz usmjerenost, druga je bitna sastavnica temeljnog značenja dativa (o tome više u Belaj i Tanacković Faletar (2014)). Brala-Vukanović i Memišević (2012) naglašavaju da je u literaturi propušteno uočiti da neke upotrebe čistog dativa mogu imati suprotne prostorne interpretacije, npr. interpretacija primjera *Marko bježi Petru* može biti adlativna i ablativna. Prema Brala-Vukanović i Memišević (2012) glagoli uz koje je moguća takva suprotna prostorna interpretacija čistog dativa su *baciti*, *bježati*, *gurnuti*, *odbaciti*, *odbjeći*, *odlutati*, *odmagliti*, *odnijeti*, *odšetati*, *odvesti*, *odvući*, *okrenuti*, *otići*, *otpuhati*, *otpuzati*, *otrčati*, *pobjeći*, *pobirati*, *pogurati*, *prebjeći*, *prenijeti*, *preseliti*, *tjerati*, *umaći*, *uteći* i *zbrisati*. Također, suprotna interpretacija moguća je i kod nekih neprostornih glagola, npr. *kupiti*, *prodati*, *otkupiti*, *ukerasti*, *pobirati*, *preuzeti*, *ugrabiti* i *uzeti*.

slijede izmjenu energije. Semantičke uloge primjerice instrumenta, uzroka ili načina prethode izmjeni energije, dok ju benefaktor i namjera slijede. Croft (1991: 188) navodi da je upotreba istog padežnog oblika za izražavanje različitih semantičkih uloga koje prethode izmjeni energije česta kao i da je česta upotreba istog padežnog oblika za izražavanje različitih semantičkih uloga koje slijede izmjenu energije. Međutim, izražavanje semantičkih uloga koje prethode i onih koje slijede izmjenu energije istim padežnim oblikom u jezicima se gotovo i ne pojavljuje. No, što je prethodno pokazano, u hrvatskom je to dosta čest slučaj, a slično je i u ostalim indoeuropskim jezicima. Croft (1991) nelogičnost rješava uspostavljanjem međukategorije razloga koju definira kao značenje koje uključuje intenciju, namjeru, ali koje se, slično uzroku, može poimati kao da prethodi izmjeni energije između agensa i pacijensa. Također, budući da prethodi izmjeni energije, razlog je ujedno i motivacija koja potiče agensa na djelovanje. Namjera, prema onome kako ju shvaća Croft, iskazivala bi se samo u izrazima tipa *idem u restoran* ili *prilazim prijatelju* gdje nije moguća parafraza konstrukcijom *radi + genitiv* (orijentir koji je cilj kretanja nije ujedno i uzrok kretanja). Ono što Croft (1991) naziva razlogom temeljno je značenje konstrukcija *radi + genitiv* i *genitiv + radi*. U literaturi se za to značenje pak uvriježio naziv namjera, a ono što Croft smatra namjerom, naziva se ciljem (ili smjerom).

4. Odnos temeljnog značenja genitiva (koncept ISHODIŠTA) i značenja namjere (koncept CILJA)

Izražavanje namjere i uzroka istom jezičnom jedinicom neočekivano je i s obzirom na to što se značenja uzroka s jedne strane te namjere i benefaktora s druge strane razlikuju prema temeljnim prostornim konceptima s kojima se povezuju. Naime, apstraktna značenja namjere i benefaktora konceptualiziraju se preko adlativnosti, tj. ta značenja temelje se na prostornoj predodžbenoj shemi USMJERENOSTI i CILJA, dok se uzročnost obično povezuje s prostornim značenjem ablativnosti, tj. predodžbom shemom ISHODIŠTA. Croft (1991) rješenje te neobičnosti nalazi, kao što je već rečeno, uspostavljanjem kategorije razloga. Za razliku od namjere i uroka koji su povezani s adlativnošću i ablativnošću, razlog se ne smatra određenom usmjerenošću. Da takav pristup ima smisla, potvrđuje u hrvatskom jeziku, osim činjenice da ambipozicija *radi* nema prostorno značenje, i izražavanje namjere (tj. razloga) lokativnim i instrumentalnim prijedložno-padežnim izrazima, npr. *raditi na novoj knjizi* (~nova knjiga je razlog djelovanja), *odluka o ovrsi* (~ovrha je razlog odluke) ili *konferencija s ciljem povezivanja akademske zajednice i poslovnog sektora* (~razlog konferencije je povezivanje akademske zajednice i poslovnog sektora). Belaj (2009) objašnjava da se „na kategoriju uzroka gleda kao na vid ablativnosti jer se uzroci, AGENTIVNI AKTANTI, preko koncepta PUTA poimaju kao IZVORI iz kojih proizlaze njihovi EFEKTI prelazeći određeni put do cilja odnosno ciljne domene i pri tom zahvaćajući nekakav šire shvaćeni PACIJENS.” Na kategoriju namjere gleda se pak kao na vid adlativnosti jer se namjere poimaju kao odredišta prostornog ili metaforičkog kretanja, kao konačni ciljevi kretanja, a ispunjavanje na-

mjere poima se kao uspješan prelazak puta od početne točke do cilja. Poimanje koncepta NAMJERE preko prostornog koncepta CILJA temelji se ponajprije na iskustvenoj korelaciji, tj. na primarnoj metafori (Grady 1997). Kako Lakoff (1987: 277) objašnjava, od trenutka kad počnemo puzati redovito je naša namjera stići na neko mjesto, bilo zbog toga da bismo bili na tom mjestu ili da bismo na tom mjestu radili nešto drugo (kao što je rečeno, koncept NAMJERE proizlazi iz iskustva motiviranosti vlastitog djelovanja, a često podrazumijeva novo djelovanje). Namjera povezana s dostizanjem lokacije i obavljanjem neke radnje na toj lokaciji ispunjava se kretanjem naših tijela od početne točke, tj. mjesta na kojem se trenutačno nalazimo i u kojem naša namjera nije zadovoljena, do krajnje točke, tj. mjesta na kojem će naša namjera biti zadovoljena. Dakle, ispunjavanje namjere poistovjećuje se s dostizanjem završne točke kretanja, tj. apstraktan koncept NAMJERE poistovjećuje se s prostornim konceptom CILJA. Imajući to na umu, nije teško shvatiti zašto se namjera u hrvatskom često izražava i akuzativnim prijedložno-padežnim konstrukcijama, npr. *idem u trgovinu po kruh* (~namjera mi je kupiti kruh), *idemo na večeru* (~namjera nam je večerati), *molim za oprost grijeha* (~namjera mi je dobiti oprost grijeha) ili *vode ih u smrt* (~namjera im je usmrтитi ih). Naime, značenje kojim akuzativ pridonosi značenju konstrukcija u kojima se nalazi temelji se na konceptu cilja (usp. Belaj i Tanacković Faletar 2014). Namjera je povezana s dostizanjem lokacije i obavljanjem neke radnje na toj lokaciji. Zbog toga su, kao što je već rečeno, u konstrukciji *radi + genitiv* izrazito česte glagolske imenice i imenice koje označavaju kakvu radnju. To motivira i upotrebu prijedloga *za* s infinitivom, npr. *trebao bi i neki auto nabaviti za voditi ga do doktora* (~namjera je voditi ga kod doktora), kao i upotrebu prijedloga *za* sa zavisnom rečenicom, npr. *imam jedne posebne cipele za kad pada kiša* (~namjera je nositi cipele kad pada kiša). Zanimljivo je primijetiti još jednom da je konstrukciju *radi + genitiv* često moguće zamijeniti infinitivom, npr. *došao sam radi večere* i *došao sam večerati*.

I u genitivnim konstrukcijama s *radi* orijentir se poima kao CILJ. U primjeru (1) genitivno kodirani orijentiri *zaštita* i *toplina* cilj su s kojim trajektor označen imenicom *mladi* obavlja radnju izraženu glagolima *kretati se*, *družiti se* i *stiskati se*, a u primjeru (3) genitivno kodiran orijentir *mir* je cilj s kojim trajektor treba obaviti radnju izraženu glagolom *otići*.⁵ Ako imamo na umu činjenicu da se uzročnost poima preko kon-

⁵ Ovdje je potrebno primijetiti kako se namjera poima kao nešto što sudjeluje u trajektorovu obavljanju radnje, a na to upućuje mogućnost parafraze složenim prijedlogom *s ciljem* koji izražava ZDRUŽENOST. Ipak, konstrukcije *radi + genitiv* ili *genitiv + radi* ne koriste se za izražavanje načinskog značenja (koncept ZDRUŽENOST često se povezuje s načinom), ponajprije zbog toga što kod ambipozicije *radi* koncept PUTA, na kojemu se temelji načinsko značenje, nije prisutan (*radi* nema prostorno značenje). Međutim, čak i kada je ambipozicija *radi* upotrijebljena uz glagole kretanja, koji naglašavaju PUT, načinska interpretacija i dalje nije prisuta, npr. *idem u trgovinu radi kruha*. To je u skladu s Croftovom (1991) pretpostavkom uzročnog slijeda prema kojoj je način značenje koje prethodi izmjeni energije između agensa i pacijensa, a namjera značenje koje slijedi. Izricanje značenja koje prethodi i značenja koje slijedi izmjenju energije istom jezičnom jedinicom nije moguće.

cepta ISHODIŠTA, upotreba genitivnih konstrukcija za izražavanje uzroka, npr. *napustio je državu zbog rata* (~rat je uzrok napuštanja države) ili *poginuo je od metka* (~metak je uzrok smrti), u potpunosti je očekivana jer se temeljno značenje genitiva povezuje s predodžbenom shemom ISHODIŠTA (usp. Belaj i Tanacković Faletar 2014). Međutim, zanimljivo je onda zapitati se kako to da akuzativne konstrukcije koje u svom temelju imaju koncept CILJA nisu prototipan način izražavanja namjere ili kako to da to nisu dativne konstrukcije koje u svom temelju imaju koncept USMJERENOSTI (koji implicitno podrazumijeva koncept CILJA), već su to genitivne konstrukcije *radi + genitiv* i *genitiv + radi* koje svojim značenjem upućuju na koncept ISHODIŠTA.

Na to pitanje odgovor ne može dati ambipozicija *radi* jer, kao što je rečeno, nije moguće ustanoviti njezino temeljno prostorno značenje. Kada bi primjerice ta ambipozicija imala temeljno adlativno značenje, moglo bi se jednostavno tvrditi da je u konstrukcijama s *radi* genitivni koncept ISHODIŠTA potisnut, a to čak ne bi bilo ni neobično jer i prijedlog *do* uz genitiv izražava adlativno kretanje, tj. u konstrukcijama *do + genitiv* genitivni koncept ISHODIŠTA nije izravno istaknut.⁶ Može se pretpostaviti da se objašnjenje genitivnog kodiranja izricanja namjere sastoji od dva dijela. Prvi dio objašnjenja polazi od činjenice da se u hrvatskom tzv. sekundarne adpozicije, a *radi* je sekundarna adpozicija, slažu u pravilu s genitivom. Često se u literaturi ta pojava, česta i u drugim jezicima, objašnjava konceptom POSVOJNOSTI. Primjerice, Lehmann (2002: 68) tvrdi da između imenskog izraza i imenice koja se gramatikalizira u prijedlog uvijek postoji odnos posvojnosti – označeno imenskim izrazom je posjednik, a označeno relacijskom imenicom je posjedovano. U kontekstu adpozicije *radi* može se pretpostaviti da genitivno kodirana imenica, tj. orijentir, posjeduje osjećaj radosti s kojim trajektor uspostavlja odnos kada dostigne orijentir, tj. kad ispuni namjeru. Ako jezik posjeduje takva sredstva, posjednik će uvijek biti izravno obilježen, a ako jezik ne posjeduje sredstva za izražavanje posvojnosti ona se uvijek podrazumijeva iz konteksta. Primjerice u engleskom jeziku prijedlozi koji nastaju gramatikalizacijom imenica zahtijevaju da se odnos posvojnosti koji imaju s imenskim izrazom s kojim čine prijedložni izraz obilježi prijedlogom *of* koji označava tu posvojnost, npr. *in spite of* ‘usprkos’, *on behalf of* ‘u ime’ i *by means of* ‘pomoću’. U hrvatskome pak jeziku posvojnost se izražava genitivom pa prijedlozi koji su nastali od imenica najčešće zahtijevaju da se uz njih nalazi imenica u genitivu. Međutim, problematično je sa sigurnošću tvrditi da je na takav način nastala i adpozicija *radi* jer joj je etimologija nejasna. Svakako, u suvremenom hrvatskom genitiv je padež s kojim se slaže najveći broj adpozicija, preuzima slaganje i s nekim dativnim adpozicijama i jedini je padež uz koji se pojavljuju nove adpozicije (uz iznimku dativa uz koji se pojavljuju postponirane adpozicije, no i većina njih se s vremenom počne slagati s genitivom). To znači da bi se moglo pretpostaviti i da upotreba *radi* uz genitiv nije izravno značenjski uvjetovana, već da je posljedica utjecaja sustava (posebice ako se pretpostavi da je *radi* ne-

⁶ O uključenosti adlativnog kretanja u genitivni koncept ISHODIŠTA vidi u Belaj i Tanacković Faletar (2014: 317–320).

slavenskog podrijetla). To je u skladu s pretpostavkama kognitivne lingvistike o slaboj autonomiji sintakse. Međutim, ako se i tvrdi da upotreba *radi* uz genitiv nije izravno značenjski uvjetovana, to ne znači da jezične jedinice koje se nalaze u takvoj konstrukciji nisu semantički kompatibilne. Drugim riječima, genitivni koncept ishodišta mora biti kompatibilan s konceptom namjere jer u protivnom njegovo izricanje konstrukcijama *radi + genitiv* ili *genitiv + radi* ne bi bilo moguće. To dovodi do drugog, bitnijeg dijela objašnjenja upotrebe konstrukcija *radi + genitiv* i *genitiv + radi* za izricanje namjere. Naime, ako se pozornije promotri sam koncept namjere, koji je definiran kao apstraktan koncept koji proizlazi iz iskustva motiviranosti vlastitog djelovanja vanjskim ili unutarnjim čimbenicima, može se primijetiti da je u konačnici svaka namjera, tj. motiviranost za neko djelovanje, uzrokovana nekim vanjskim ili unutarnjim čimbenicima. Kao što je već rečeno, uzroci se poimaju kao ishodišta, a uključenost uzroka u svaku namjeru znači da je izricanje namjere kompatibilno s temeljnim genitivnim konceptom ishodišta, tj. da je genitivno kodiranje značenjski opravdano. Čak i ako pretpostavimo pritisak sustava na to da se novije ili usvojene adpozicije koriste samo s genitivom, vidimo da sustav ipak ne prelazi preko značenja i ne djeluje ne uzimajući značenje u obzir (no može se pretpostaviti da se značenjska mreža genitiva širi pod utjecajem sustava kako bi bila kompatibilna sa što većim brojem adpozicija).

Ako svaka namjera uključuje i uzrok, pitanje koje se može postaviti je i je li orijentir konstrukcija *radi + genitiv* i *genitiv + radi* uvijek i izravan uzrok namjere. Odgovor na to pitanje je negativan.⁷ U primjeru (1) agensi označeni imenicom *mladi* izvršavaju radnje označene glagolima *kretati se*, *družiti se* i *stiskati se*, a njihova namjera povezana s izvršavanjem tih radnji vezana je uz dostizanja stanja izraženog genitivno kodiranim orijentirima označenim imenicama *zaštita* i *toplina*. Međutim, namjera povezana uz djelovanje trajektora nije izravno uzrokovana tim orijentirima, već je izravno uzrokovana vanjskim čimbenicima, npr. hladnoćom, predatorima koji vrebaju i slično. Dakle, izravan uzrok radnje označene glagolima *kretati se*, *stiskati se* i *družiti se* nije eksplicitno izrečen, podrazumijeva se iz konteksta i znanja o svijetu,⁸

⁷ Da se u konstrukcijama *radi + genitiv* i *genitiv + radi* orijentir ne poima kao izravan uzrok pokazuju i upotrebe u kojima se konstrukcijom *zbog* i *radi + genitiv* dodatno naglašava da je orijentir i motiv i uzrok djelovanja trajektora, npr. *Geeks on a Plane dolaze u Zagreb zbog i radi startupa, ne političara!*, *Naš se konzul htio upoznati s radom hrvatskih gospodarstvenika, pa je zbog i radi toga nedavno posjetio proizvodni pogon obitelji Šimić*. Međutim, govornici su svjesni da konstrukcije *radi + genitiv* i *genitiv + radi* uz sebe vezuju i koncept uzroka, a to omogućuje da se te konstrukcije koriste i za prenošenje informacije isključivo o uzroku djelovanja trajektora, npr. u primjerima (6), (7) i (8). Takve upotrebe normativno se sankcioniraju, no pokazuju u kojem smjeru bi razvoj semantičke mreže adpozicije *radi* mogao ići. Međutim, prijedlog *zbog* bolje je semantički motiviran za izražavanje uzroka (budući da je nastao od prijedloga *s* i genitivnog oblika imenice *bog*, značenje mu počiva na ablativnosti koje je karakteristično za konstrukciju *s + genitiv*).

⁸ Uzročnost je i inače kategorija koja počiva na znanju o svijetu, a što je jasno vidljivo ako se usporede engleske rečenice *The ice cream melted from the stick*. 'Sladoled se otopio sa štapića.' i *The ice cream melted from the heat*. 'Sladoled se otopio od vrućine.' gdje prijedlog *for* 'od, iz, s' ima različite interpretacije ovisno o značenju orijentira.

dok konstrukcija *radi + genitiv* izražava sekundarni uzrok, tj. namjeru. Da su *toplina* i *zaštita* tek sekundarni uzroci djelovanja označenog glagolima *kretati se*, *družiti se* i *stiskati se* pokazuje i neprihvatljivost eksplicitno uzročne i prihvatljivost eksplicitno namjerne parafraze. Eksplicitno namjerna parafraza *~zaštita i toplina su cilj (namjera) kretanja, druženja i stiskanja* je prihvatljiva, ali eksplicitno uzročna parafraza *~zaštita i toplina su potaknule (uzrokovale) kretanje, druženje i stiskanje* nije prihvatljiva, prihvatljiva je tek parafraza *~potreba za zaštitom i toplinom, uzrokovana hladnoćom i predatorima, potaknula (uzrokovala) je kretanje, druženje i stiskanje*. Međutim, svijest o tome da je orijentir konstrukcije *radi + genitiv* ili *genitiv + radi* tek sekundarni uzrok u pravilu je niska (kako Talmy (2000: 1527) primjećuje, kod izricanja namjere opseg je namjere taj koji nadilazi znani opseg uzročnosti), tek nešto češća, moglo bi se tvrditi, kod konstrukcija u kojima kao orijentir dolazi imenica koja svoje značenje temelji na konceptu koji je uvjetovan antonimnim odnosom. Tako imenica *mir* iz primjera (3) svoje značenje temelji na postojanju konceptualne opozicije *mir-nemir*, a imenice *zaštita* i *toplina* u primjeru (1) na postojanju konceptualnih opozicija *strah-sigurnost* i *toplo-hladno*. Kada su takve imenice upotrijebljene u iskazu kao dio konstrukcije *radi + genitiv* ili *genitiv + radi*, one na osnovi znanja o odnosima između antonimnih koncepata, tj. na temelju iskustva i znanja o svijetu, u proces konstruiranja značenja iskaza uvijek izravnije uključuju i koncept antoniman konceptu koji označuju kao primaran uzrok djelovanja označenog glagolom u tom iskazu.

5. Zaključak

Na kraju ovog razmatranja izricanja namjere konstrukcijama *radi + genitiv* i *genitiv + radi* može se zaključiti kako su te konstrukcije primjer neočekivanog načina izricanja namjere. Ne samo da izricanje namjere te konstrukcije ne temelje na uobičajenoj i očekivanoj metaforizaciji prostornog koncepta *CILJA* (adpozicija *radi* uopće nema prostorno značenje), već one, zbog genitiva, naglašavaju prostorno suprotan koncept *ISHODIŠTA*. Međutim, iako te konstrukcije odudaraju od teorijski predviđenih i očekivanih razvoja gramatičkih jedinica, one još jednom potvrđuju i da semantička nelogičnost i odudaranje od predviđenih obrazaca ne podrazumijeva i semantičku inkompatibilnost. Drugim riječima, sintaksa, ako nije uvjetovana semantikom, njome mora biti barem nesankcionirana.

Iako ovaj rad nije izravno glotodidaktički usmjeren i ne bavi se izravno metodikom poučavanja hrvatskog kao drugog, stranog i nasljednog jezika, on kreće od polazišne pretpostavke da je dobar i kvalitetan gramatički opis jezika preduvjet učinkovitog i uspješnog poučavanja. Stoga se u radu pokušalo doprinijeti opisu izricanja uzorka i namjere u hrvatskom, doprinijeti opisu ambipozicije *radi* i prijedloga općenito te doprinijeti opisu bliskoznačnosti prijedložno-padežnih konstrukcija kako bi se poučavateljima pomoglo u poučavanju gramatike.

Literatura

- Anić, Vladimir, Dunja Brozović Rončević, Ivo Goldstein, Slavko Goldstein, Ljiljana Jojić, Ranko Matasović i Ivo Pranjković. 2004. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: EPH, Novi Liber.
- Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Zečević Vesna i Marija Znika. 1997. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Belaj, Branimir. 2009. „Prostorna značenja na razini složene rečenice.” U *Prostor u jeziku / Književnost i kultura šezdesetih: Zbornik radova 37. seminara Zagrebačke slavističke škole*, uredio Mićanović, Krešimir, 43–67. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagrebačka slavistička škola.
- Belaj, Branimir i Goran Tanacković Faletar. 2014. *Kognitivna gramatika hrvatskog jezika (knjiga prva): Imenska sintagma i sintaksa padeža*. Zagreb: Disput.
- Brala-Vukanović, Maja i Anita Memišević. 2012. „Moving *od-* and *do-* in Croatian. An account of sources, goals and dual readings of the dative.” *Jezikoslovlje* 13 (1): 41–69.
- Croft, William. 1991. *Syntactic Categories and Grammatical Relations: The Cognitive Organization of Information*. Chicago: Chicago University Press.
- Derksen, Rick. 2008. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden: Brill.
- Gluhak, Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
- Grady, Joseph. 1997. *Foundations of meaning: primary metaphors and primary scenes*. Berkeley: University of California.
- Grgić, Ana, Darko Matovac i Sanda Lucija Udier, ur. 2022. *Opis kao temelj poučavanja hrvatskoga kao drugoga, stranoga i nasljednoga jezika (Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu, Vol. 46 No. 66, 2022.)*. Zagreb: Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Hrvatsko filološko društvo, FF press Filozofskoga fakulteta u Zagrebu.
- Lakoff, George. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lauraghi, Silvia. 2003. *On the Meaning of Prepositions and Cases: The expression of semantic roles in Ancient Greek*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Lauraghi, Silvia. 2005. „Paths of semantic extension: From cause to beneficiary and purpose.” U *Historical Linguistics 2003: Selected papers from the 16th International Conference on Historical Linguistics, Copenhagen, 11–15 August 2003*, uredili Fortescue, Michael, Eva Skafta Jensen, Jens Erik Mogensen i Lene Schøsle, 141–157. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Matasović, Ranko. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Matovac, Darko. 2017. *Prijedlozi u hrvatskome jeziku: Značenje, prostorni odnosi i konceptualizacija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Matovac, Darko. 2018. „O ambipozicijama (ili o takozvanim poslijelozima) u hrvatskome jeziku.” *Visnyk of Lviv University, Series Philology* (59): 54–65.

- Silić, Josip i Ivo Pranjković. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Skok, Petar. 1988. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Sv. 3 (poni–Ž). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Šarić, Ljiljana. 2008. *Spatial concepts in Slavic: a cognitive linguistic study of prepositions and cases*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Šarić, Ljiljana. 2014. *Prostor u jeziku i metafora: Kongnitivnolingvističke studije o prefiksima i prijedlozima*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Talmy, Leonard. 2000. *Toward a Cognitive Semantics: Concept Structuring Systems*. Sv. 1. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Tyler, Andrea i Vyvyan Evans. 2003. *The Semantic of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.

On expressing intention and cause: the preposition *radi*

The paper discusses the uses of the constructions *radi* + *genitive* and *genitive* + *radi*. Basic information on the preposition *radi* ‘for the sake of, because of’ and its use is provided, the relationship between intention, benefactor and cause is discussed, as well as the semantic compatibility of the basic meaning of the genitive case and the expression of intention using the preposition *radi* ‘for the sake of, because of’. The aim of the paper is to contribute to the description of means used to express cause and intention in Croatian, to contribute to the description of the preposition *radi* ‘for the sake of, because of’ and prepositions in general, and to contribute to the description of the (near)synonymy of prepositional-case constructions, as this (near)synonymy is very often source of many questions, even at high levels of teaching Croatian as a second and foreign. The paper starts with the assumption that a high-quality grammatical description is a prerequisite for successful and effective teaching.

Keywords: *preposition radi, semantics analysis, intention, cause, Croatian language*

